

George CIPĂIANU, *Catholicism și comunism în România. 1946-1955. O perspectivă diplomatică franceză.* Traducere din limba franceză Diana Lăpădatu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 425 p.

Această carte de un cert nivel științific se datorează cercetării minuțioase și pertinente întreprinse de un reputat specialist al școlii istoriografice clujene, prof. univ. dr. George Cipăianu, ce se încadrează din punct de vedere metodologic armonios și adânc în dictonul „Ține-te de document și de epocă, să nu rătăcești”. Folosim aici termenul de „document” în sensul lui academic, nobil și cuprinzător de mărturii interne și externe coroborate între ele, comparate cu rezultatele unei bogate bibliografii românești și internaționale referitoare la subiectul abordat spre studiu și analiză, ale căror idei, judecăți de valoare, concluzii autorul le stăpânește, le confruntă cu izvoarele inedite sau editate și, trecând-le toate prin filtrul curat al unei interpretări de maestru, reconstituie în toate componentele sale principale și adiacente un fenomen trist din istoria română căzută sub totalitarismul roșu de tip moscovit și stalinist, și anume desființarea Bisericii Române Unite cu Roma și integrarea ei forțată în Biserica Ortodoxă Română.

Documentele sunt creația epocii, o reflectă în toate mecanismele și componentele ei convergente și divergente și, în acest sens, ele constituie un fel de fii ai acesteia ce-i dezvăluie substanța, motivația și mișcarea în timp și spațiu, implicând toate forțele binelui și răului ce se confruntau pe planul luptei permanente dintre democrație și tiranie, dintre care cea roșie, comunistă, a fost trecută, alături de nazism, printre cele mai abominabile regimuri politice ale umanității; prin asemenea regimuri, însăși umanitatea a fost dezumanizată și aruncată înapoi în tenebrele unor momente grele, nefericite, în care intoleranța și conflictele generate de ea erau la ordinea zilei, iar răul aducător de pierderi umane, de sânge și vieți, odată făcut, cere timp, efort îndelungat și continuu, hotărâre și perseverență în bine, pentru a fi depășit, ca lucrurile să reîntre pe făgașul lor normal, democratic, pașnic, de toleranță și colaborare creștină și europeană. Această situație demonstrează că în istorie se reproduc la nivele și în condiții diferite și ciclurile răului și ale tiraniei, pe care societatea umană trebuie să le înlăture, să le depășească, pentru a-și croi un destin mai drept, mai bun și mai sigur, într-o lume – vorba lui Wilson – mai sigură pentru pace și democrație.

Prof. univ. dr. George Cipăianu are o experiență rodnică și îndelungată în activitatea de cercetare științifică fundamentală de nivel academic și cea de predare la nivel universitar, întrucât și-a câștigat competența profesională, cultul pentru document și epocă ce l-au determinat să reconstituie, în cărți și studii valoroase, fenomenul istoric așa cum s-a desfășurat și să explice de ce s-a desfășurat așa și nu altfel, încă în cei 27 de ani de cercetare la Institutul de Istorie și Arheologie, devenit Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române. Munca sa a fructificat-o din plin în activitatea didactică valoroasă, în susținerea unor cursuri de elită, de istorie diplomatică, a relațiilor internaționale, de istorie a comunismului, a civilizației românești la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj și la unele Universități din Franța, dovedind prin cărțile și studiile cât de benefică poate fi și poate deveni sinteza, combinația dintre cercetător și profesor sau îmbinarea și determinările reciproce ce se stabilesc între universal, european sau național și în cele bune și în cele rele din istoria umană, prezentate și reconstituite în confruntarea continuă dintre ele.

În afara acestui gir științific obiectiv, valoarea cărții este garantată nu numai de simbioza dintre documentul de arhivă, epocă, bibliografie, interpretarea fidelă și încadrarea fenomenului pe plan european și, parțial (prin SUA), și global, dar mai ales prin apelul la diplomația franceză, la modalitățile, procedeele și mijloacele prin care aceasta a receptat și a informat opinia publică despre toate fazele și faptele reprobabile ce creșteau în proporție geometrică ale regimului dominat de comuniști sau de cel comunist în totalitate în interzicerea Bisericii Române Unite cu Roma la 1 decembrie 1948. Ziua în sine este o zi de fericită memorie pentru istoria națională românească, dar anul în sine este sumbru, de ruptură brutală de regimul monarhiei constituționale, de instituțiile, partidele și personalitățile interbelice ce au asigurat unitatea națională de stat și reformele democratice

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LV, 2016, p. 385-393

sociale și politice ce au impregnat țării un progres cert, creștinesc, democratic și european, echilibrat între 1918-1938 și, parțial, chiar în perioada regimului monarhic autoritar care, prin comparație cu cel comunist din primii săi ani, pare un adevărat miel, dacă nu chiar un înger.

Și aceasta fiindcă în regimul comunist au fost întemnițați și au murit în închisori sau în domiciliu forțate nu doar episcopii Bisericii Române Unite cu Roma, dar și-au sfârșit zilele ortodocșii Dinu și Gheorghe Brătianu, fratele și fiul lui Ionel Brătianu, prim-ministru între 1916-1919 (cu mici întreruperi în 1918) care a avut rol notabil în făurirea Statului tuturor românilor, Regatul României Mari, alături de greco-catolicii Iuliu Hossu, Iuliu Maniu și alți oameni politici ai elitei naționale, însoțiți în moarte și suferință de mulți generali și ofițeri ai Armatei Regale Române ce au luptat în Războiul de Eliberare și de Întregire Națională în anii 1916-1919. În ultimul an, prin forța și jertfa lor, au fost apărate de atacurile bolșevice ungurești și rusești de la vest și est voturile din 1918 pentru Unire ale Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România. Procesul a fost profund democratic, făcând parte din armonizarea și democratizarea sistemului de frontiere de stat în Europa Răsăriteană cu cel din Occident, prin dispariția imperiilor și regatelor străine cuceritoare și înlocuirea lor cu statele naționale unitare devenite membre ale Ligii Națiunilor.

România, Finlanda, Statele baltice, Cehoslovacia, atacate de comuniștii ruși și unguri, au luptat între 1918-1921 contra lor, cu ajutorul Antantei și asigurându-și integritatea propriilor state au contribuit la stoparea extinderii comunismului spre Berlin și Viena prin bolșevicii ruși și unguri care au visat în acei ani să ocupe și să bolșevizeze Polonia, de unde să treacă mai departe, în Germania, să dea o mână de ajutor grupării Spartacus a lui Karl Liebknecht și Clarei Zelkin, iar Béla Kun dorea să-și extindă în complicitate cu Moscova roșie regimul în Austria. Lansând internaționalismul proletar contra patriilor naționale democratice și creștine. Internaționala a III-a atee, instrument al guvernului rus al Comisarilor Poporului, care nu aveau nici respect față de normele dreptului intern și internațional, după cum bine i-a intuit Winston Churchill, a calificat Polonia renăscută din drept și cu dreptate în 1918 ca fiind un copil monstruos al Sistemului de la Versailles, iar România întregită a fost denumită stat „imperialist format din jafuri de teritorii și popoare străine” în pofida faptului că în toate teritoriile unite cu țara pe baza principiului autodeterminării naționale valabil pentru majorități, existau pe lângă minorități, majorități etnice românești. Faptele dovedesc că hoțul și imperialistul real, adevărat și periculos, te face prin minciună și falsificări grosolane, prin răsturnarea adevărilor majore cu fundul în sus, pe tine, ca victimă, hoț și imperialist pentru a-și obține și impune scopurile și anexiunile și a-și reface statele vechi, vopsite acum în roșu proletar și totalitarist.

În trecut au existat proiecte niciodată aplicate efectiv în practica vieții confesionale și publice de a-i trece pe toți ortodocșii, după 1850, la Biserica Română Unită cu Roma, pornite de cercurile din jurul episcopului Alexandru Șterca Șuluțiu și a Capitlului din Blaj, încurajate în surdină de miniștrii catolici ultramontani din Viena, Thun și von Bach. Șuluțiu emite circulare în acest sens, iar apelurile de generalizare a Sfintei Uniri cu Roma în sânul tuturor românilor din Transilvania se întăresc odată cu instalarea lui Șuluțiu, în 1855, ca mitropolit și arhiepiscop al Bisericii Unite cu Roma care, împreună cu Episcopiile sufragane de Oradea, Lugoj și Gherla, formează Provincia Română Unită sau Greco-Catolică. Atunci Șuluțiu afirmă că toți românii trebuie să înțeleagă că voința lui Dumnezeu și a Împăratului era ca toți românii – deci și cei aparținători de Episcopia Română Ortodoxă – să vină în sânul Bisericii Unite cu Roma sub cărja singurului mitropolit pe care îl are națiunea.

Șuluțiu, pătruns de iubirea față de Roma Cezarilor, creatoare etnică principală a românilor, de Roma papilor, cea mai mare și puternică Biserică a lui Iisus Hristos, universală prin substanță și structură, credea că dacă toți românii devin greco-catolici vor fi simpatizați și sprijiniți de austrieci, italieni, francezi, portughezi, spanioli, că nu vor mai fi amenințați de unguri și vor ieși mai ușor la liman cu programele lor politice. Dar, în dinamica și practica societății moderne, factorul confesional nu mai era primordial, deoarece prevalau interesele teritoriale, politice, naționale concrete, confruntările dintre lumea veche a imperiilor și regatelor multinaționale ale trecutului și cea nouă a statelor naționale ce se doreau constituite și unitare pe ruinele lor. Franța și Piemontul – catolice – bat Austria catolică, Prusia luterană și Italia catolică înfrâng Austria catolică, ducând Lombardia și Veneția în fruntariile Italiei regale unificate care în 1870 încadrează și desființează și Statul Papal,

făcând din Roma capitala noului stat național. Potrivit unor observatori străini ai spațiului românesc, românii urau politica și mentalitatea de supremație ungară, se temeau de ruși, nu aveau încredere în austrieci, și aceasta indiferent de biserica sau confesiunea de care aparțineau.

Dar cei mai realiști și lucizi lideri români, uniți și neuniți, au respins cu hotărâre propunerea de absorbție a Bisericii Române Ortodoxe în Biserica Română Unită cu Roma, au militat pentru ca ambele Biserici să se dezvolte liber, în mod natural, deoarece constituiau două instituții, scuturi protectoare, pentru limba și naționalitatea, școala confesională română și pentru cel mai modest intelect era clar că doi era mai mult ca unu. Ioan Maiorescu i-a atras atenția lui Șulățiu să se domolească, să renunțe la prozelitismul catolic, întrucât, dacă va mai continua pe această linie în Transilvania, doar el și canonicii de la Blaj vor mai rămâne catolici români. Cei doi episcopi, Șulățiu și Șaguna, au fost invitați să nu dezbină națiunea, să nu tragă românii în două direcții spre Apusul roman sau spre Răsăritul ortodox, să-și vadă fiecare de Biserica lui, iar pe supușii lor – fii sufletești – i-au îndemnat să-și concentreze împreună eforturile pentru susținerea mișcării pentru libertate și unitate națională, lucru ce s-a și aplicat în practică, pe etape, până la 1918. Unii prelați greco-catolici proslăveau cultura superioară ce fusese creată de emulația lumii catolice de pretutindeni, râdeau de ortodocșii din Transilvania supuși ierarhiei sârbești, de cei de peste Carpați ce-și trimiteau o parte consistentă din venituri în afară, la greci, ceea ce însemna că românii țineau și hrăneau vaca și alții o mulgeau.

Dar liderii uniți valoroși afirmau că decât să rădă românii de unii și de alții, să se certe, ca ungurii și nemții să rădă mai tare de ei, până se țineau de burtă, era mai bine și mai mult ca după ce greco-catolicii s-au emancipat de sub jurisdicția primatului Ungariei de la Esztergom să-i ajute pe frații ortodocși să se elibereze de sub jurisdicția ierarhiei sârbe de la Karlowitz. Insuși împăratul de la Viena a respins orice idee de dispariție a Episcopiei Române Ortodoxe din Transilvania și în 1864 a ridicat-o la rangul de Mitropolie și Arhiepiscopie a Bisericii Române Ortodoxe din Transilvania și Ungaria (Banat, Crișana, Maramureș), înzestrând-o cu Episcopiile sufragane de Arad și Caransebeș și emancipând-o de tutela sârbească. De asemenea, în Imperiul Habsburgic reformator pe plan social, dar și național, țărani iobagi și jelerii, majoritatea români, au fost împrăștiți între 1848-1854 în Transilvania și Banat, ca și frații lor de peste Carpați în 1864 în Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, devenite în 1866 România, independentă din 1877, Regat din 1881 transformat într-un adevărat Piemont al românilor asupriți de pretutindeni. Între 1918-1921 în Regatul României Mari se depășește criza din 1907, se acordă țărânimii 5 810 000 ha de pământ, efectuându-se cea mai adâncă reformă agrară din Europa de Est, dar în spectrul public apar voci disperate care doresc și propun de data aceasta ca, dacă s-a făcut Unirea Națională, să se facă și Unirea Confesională prin revenirea greco-catolicilor, smulși între 1697-1701 din Ortodoxie, la Biserica Română Ortodoxă. Dar, din nou, nicio șansă deoarece regimul monarhic parlamentar interbelic înscrie Biserica Română Greco-Catolică ca a doua Biserică Română din stat prin Constituția din 1923, iar prin Concordatul din 1927-1929 cu Vaticanul, pregătit și de ministrul ortodox Vasile Goldiș, se reglementează în spirit de fairplay și democratic situația românilor de rit greco-catolic, ca și cea a tuturor catolicilor de rit latin sau armean din întreaga țară – și aceasta în pofida protestelor unor prelați înalți ortodocși ca Nicolae Bălan, mitropolitul Sibiului, și al altora ce gândeau ca el.

Dar dacă sub regimul imperial habsburgic și cel național monarhic absorbția religioasă în ambele sensuri s-a dovedit a fi imposibilă, trista performanță devine posibilă și se aplică în practica vieții confesionale și publice sub regimul totalitarist comunist de tip stalinist, implementat forțat de Stalin și Armata Roșie, după care regimul roșu va priva și țărâניה de pământurile și uneltele ei prin colectivizarea forțată tot după model moscovit. Cartea de față este compusă din două părți esențiale, una mai instructivă și mai interesantă decât cealaltă, chiar dacă amândouă triste – un studiu (p. 7-125) și 178 de documente. Ilustrațiile cuprind figurile Episcopilor Tit Liviu Chinezu, Iliu Hossu, Alexandru Rusu, Valeriu Traian Frențiu, Ioan Cherteș, Ioan Suci, Ioan Bălan, Márton Áron, în libertate și detenție, iar figurile episcopilor Vasile Aftenie, Anton Durcovici și a monseniorului Vladimir Ghica în libertate. Observatorii faptelor de pe terenul acțiunii comuniste române de inspirație ruso-comunistă de tip stalinist de desființare a greco-catolicismului au fost prestigiosul diplomat Jean Paul Boncour, Aubineau, Pierre Charpentier, Philippe de Luze, Charles Gaire, René Jeudi și alții, până la

Jean Deciry care transmiteau faptele Ministerului de Externe din Franța, dar și Sfântului Scaun, Statelor Unite ale Americii și altor state democratice, ceea ce-i conferă acestei activități diplomatice „dimensiune internațională” – după cum bine remarcă autorul.

Diplomații de la București traduceau, interpretau și informau scopurile urmărite de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Stanciu Stoian în discursuri și acțiuni concrete contra Vaticanului, principalul sprijin al „imperialismului american”, de parcă ei nu erau agenții celui mai periculos imperialism – cel roșu rus – după cum l-a calificat chiar comunistul Nagy Imre ce s-a ridicat contra lui, plătind cu viața. Era clar pentru diplomații francezi că România comunistă va desființa Biserica Română Unită cu Roma și o va integra în Biserica Română Ortodoxă, după cum stăpânul și dirijorul de la Moscova, Iosif Visarionovici Stalin ce a fost un fel de Hitler al II-lea prin crimele comise, a desființat în 1946 pe greco-catolicii din Ucraina și i-a integrat în ortodoxism pentru ca zona să nu aibă legături cu Occidentul și cu Roma papilor ce a condamnat în repetate rânduri comunismul ateu și periculos la adresa libertății și ființei umane. Sunt dezvăluite și demascate manevrele și metodele comuniste începând cu cea de la Cluj, din octombrie 1948, când anumite cozi de topor dintre clericii uniți sau alții, intimidați, bătuți și amenințați, declară că de bună voie și nesiliți de nimeni revin la ortodoxie și din anumite surse diplomații Legației Republicii Franței de la București luminează opinia publică și despre arestările și torturile suferite de preoții rezistenți ce nu cedează presiunilor și politiciii de forță și opresiune.

Sunt puse în evidență atitudinile demne, ancorate în credința jertfelnică și adâncă a Episcopilor români uniți, protestele lor demne împotriva persecuțiilor care le-au adus martirajul și închisorile. Ei erau sprijiniți de Nunciatură și de regentul ei, episcopul catolic american de rit latin, Gerald Patrick O'Hara, de origine irlandez, care, inclusiv prin structura etnică și definiție, constituie o rocă de granit și de rezistență și atașament față de credință, așa cum o posedau și episcopii greco-catolici, sau episcopii romano-catolici Martin Aron și Anton Durcovici, de la Alba Iulia și Iași, care, de fapt, demonstau împreună că Cezarul roșu n-avea ce căuta la Altarul Bisericii lui Iisus Hristos. Rând pe rând, episcopii Ioan Suciu de Blaj, Valeriu Frențiu de Oradea, Alexandru Rusu de Baia Mare, Ioan Bălan de Lugoj sunt destituiți, fiind urmați apoi de Iuliu Hossu de Cluj și de Vasile Aftenie, vicarul general al Bisericii Greco-Catolice din Vechiul Regat.

Episcopii catolici de toate riturile au afirmat cu curaj, sub semnătură proprie, în fața guvernului oprimator că pontiful roman deține puterea întregă și supremă în Biserică, creează, delimitează, modifică sau suprimă diocesele, că în România trebuia în mod îndreptățit să ființeze episcopiile de Blaj, Oradea, Lugoj, Cluj-Gherla, Baia Mare greco-catolice, de Alba Iulia, Timișoara, Satu Mare, Iași romano-catolice, toți episcopii fiind numiți de papă, iar canonicii de episcopi sau de Sfântul Scaun, biserica fiind îndreptățită să-și formeze clerul în școli, să fondeze școli la toate nivelele, să acorde asistență în armată și spitale, averile să rămână în proprietatea cultului dacă dispărea o unitate a Bisericii Catolice de orice rit. Era clar că episcopatul catolic respingea legea cultelor emanată de guvernul comunist care-i încarcerează unii după alții pe toți episcopii menționați, dintre care unii decedează în închisori (Vasile Aftenie 1950, Traian Frențiu 1952, Tit Liviu Chinezu 1955) sau în închisori și rezidențe forțate (Hossu la Căldărușani, Rusu la Cocoșu-Tulcea, Bălan la Ciorogârla în anii 1959, 1961, 1970). Regimul comunist înfrânt în încercările de a-și subordona Biserica Romano-Catolică îl eliberează în 1955 pe Marton Aron care, vizitat în surdina de diplomatul francez Jean Deciry la reședința sa din Alba Iulia, pe care la început n-o putea părăsi, pentru ca apoi să fie liber să-și exercite atribuțiile în toată dioceza, îi spune clar că nu va ceda presiunilor guvernamentale și va apăra credința catolică în pofida faptului că Biserica era privată de un statut legal recunoscut, dar era într-un fel liberă, tolerată și recunoscută tacit de comuniștii înșiși care o simțeau ca pe o gălușcă imensă rămasă în gât pe care n-o puteau îngurgita. De fapt, Deciry informa că unii români uniți, care au refuzat să se unească forțat cu ortodocșii, frecventau la Cluj – și nu numai – slujbele divine catolice de rit latin. Denunțarea unilaterală a Concordatului de către comuniști este urmată de expulzarea lui O'Hara și a personalului Nunciaturii care părăseau Bucureștiul ateu, bucurându-se de simpatia și solidaritatea tuturor diplomaților lumii occidentale rămasă liberă și democratică. Diplomația franceză, subtilă și realistă în același timp, dezvăluie că vechea ierarhie ortodoxă din România, prin patriarhul Nicodim, refuză fuziunea cu Patriarhia Ortodoxă din Moscova, întreține

relații cordiale cu O'Hara, alți mitropoliți încărunțiți și înțelepți afirmă deschis în fața patriarhului Moscovei că ei se înțeleg bine cu greco-catolicii, dar tocmai din acest motiv aceștia au fost înlocuiți de guvern, trimiși la odihnă și izolare în mănăstiri, fiind înlocuiți cu clerici și prelați obedienți, în frunte cu patriarhul Marin Iustinian care primesc „oile rătăcite” greco-catolice în sânul Bisericii Române Ortodoxe, cu bisericile, parohiile și averile lor trecute în proprietatea Bisericii-mamă, de unde multe au ajuns, de fapt, tot în mâinile statului totalitar comunist.

Mărturiile franceze fac cunoscute opiniei publice suferințele îndurate de prințul-martir Vladimir Ghica (1873-1954), devenit în 1931 protonotar apostolic, figură ecleziastică de excepție, iubit în România, Franța, Vatican și de întreaga creștinătate care, în spiritul învățăturilor lui Iisus Hristos îngrijea săracii, bolnavii, leproșii și pe toți cei aflați în suferință și erau copleșiți de sărăcie și nevoi. Spre deosebire de fratele său Vasile Ghica, fost ministru de Externe, care pleacă odată cu regele Mihai, nepotul Regelui Ferdinand cel Loial și Întregitor, prințul-martir nu-și părăsește vocația, rămâne pe loc, în România suferindă și tiranizată, alături de bolnavii și săracii săi, unde este arestat în 18 noiembrie 1952, după care i se înscenează un proces, suferă torturi fizice și psihice, este condamnat la 3 ani de muncă fizică, confiscarea bunurilor personale, amendă de 300 de lei; iar culmea ironiei și perfidiei, după decesul lui, survenit la Jilava în 16 mai 1954, i se comută pedeapsa la 2 ani de închisoare fermă, în urma apelului avocatului Guido Bondi, după ce – inițial – fusese condamnat pentru „înaltă trădare”, deși adevărații trădători de neam și țară erau chiar cei care l-au condamnat. Opinia publică, informată de diplomații francezi, este oripilată de tragedia suferită, Ministerul de Externe de la Paris, Legația franceză de la București încearcă să obțină eliberarea lui Ghica, eventual un schimb cu un spion român comunist închis în Franța, acțiune solicitată și de abatele frumos la suflet, Nicolas Masloff, care-l vrea încă atunci beatificat. Timpul în cadrul căruia – vorba grecilor antici – „totul curge”, deci și în sensul binelui și al credinței, nu numai în cel al răului, al intoleranței și tiraniei, aduce cu sine și beatificarea prințului-martir, și renașterea Bisericii Române Unite cu Roma, și Concordatul într-o Românie emancipată de comunism, democratică și membră a Uniunii Europene și a NATO.

Încheiem cu recomandarea ca specialiștii și publicul larg să citească această carte instructivă, scrisă cu profesionalism, ce poartă girul științific al istoriografiei noastre de rang academic și universitar.

Dumitru Suciu

Ioan BOLOVAN, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, 207 p.

O carte ne așteaptă s-o deschidem, atrăgătoare ca o cutie de bijuterii din vremea bunicii, ca o amintire din alte timpuri. Editura Școala Ardeleană ne oferă un regal misterios, cu imagini și litere în nuanțe de sepia, cu pagini galbene, de hârtie tare, cu fotografii din care ne zâmbesc străbunicii, chiar și atunci când o fac de pe frontul pe care ni-l mai amintim, subiectiv, fără a-l fi trăit, abia din vagile lor povestiri.

Deschizând această cutie fermecată, ne adâncim între filele ei ca într-o Vale a Plângerii de pe tărâmul Tinereții fără bătrânețe și al Vieții fără de moarte.

Cartea se citește pe nerăsuflăte. Uităm știința rece și aridă, în pofida cifrelor și tabelelor statistice bine documentate și argumentate, pe care autorul, la ora actuală specialistul nr. 1 în țară în demografie istorică, construiește scheletul narațiunii. Ioan Bolovan, istoricul și istorisitorul unor povești adevărate, dă cuvântul chiar protagoniștilor, prin intermediul memorialisticii Primului Război Mondial și, nu mai puțin impresionant, grație miilor de scrisori interceptate și reținute de serviciul special de cenzură din Cluj, dezgropate din Arhivele Naționale în orașul de pe Someșul Mic (p. 99).

Dedicată „Lui Petru, Ioan, Gheorghe, Todor, Nicolae, Vasile și atâtor eroi anonimi care au făcut posibil prezentul”, cartea se datorează însă și Mariei, Nastasiei, Sineftei, Esterei, nevastei de

țaran din memoriile lui Octavian Tăslăuanu, care își conduce bărbatul la trenul războiului, în lacrimile unei depărtări ce poate ține cât o viață pământeană, ori nevestei țiganului din Țara Făgărașului, ce-și însoțește omul până în Galiția, legându-l la despărțire să nu o înșele cu alta (nici măcar cu moartea)...

Cu toate că autorul nu avea cum să-l cunoască și să-l pomenească, eu îl regășesc aici pe Nistor Duța al Ghipoaicii, bunicul meu născut în 1910 în Țara Bârsei, aproape de Munții Perșani și de cetatea teutonă de la Crizbav. Rămas orfan de tată după întâia mare conflagrație, la 8 ani a devenit stălpul familiei, preluând gospodăria țărănească și purtând de grijă micii sale Ghipoaica și surorilor lui mai mari. Ulterior, soarta nu l-a cruțat de a lupta în tranșeele celui de-Al Doilea Război Mondial, lăsând în urmă o fetiță concepută înainte de mobilizare și născută în vremea confruntărilor, și zămislind un băiețel la întoarcerea acasă. Omul sensibil, cel care fusese odinioară, se transformase într-o epavă, mâncată de păduchi și roasă de ulcerul coșmarurilor trăite, pe care le-a ferecat și le-a ascuns pe veci printre franjuri zdrobiți ai sufletului său. Când vorbele n-au mai vrut să-l asculte defel, i-a lăsat *boresei* (soției) testamentul lui de țăran-soldat, scrijelit pe o tăbliță: „Anico, să dai copiii la școală!”

*

Această carte, care spune ce n-au putut să spună mii și mii de bolnavi de groază și de silențiu, ne înfățișează un altfel de Prim Război Mondial. E partea întunecată a lunii, reversul medaliei, frontul de acasă și, mai ales, „războiul nevăzut” (părintele Arsenie Boca).

Racordat la cea mai recentă istoriografie europeană a momentului, expusă sintetic, dar magistral în „*Cuvântul înainte*”, Ioan Bolovan deschide în cele 4 capitole ale volumului direcții de abordare încă nestrăbătute de cercetarea istorică românească a fenomenului belic.

Obiectul de studiu îl reprezintă românii trecuți „sub tăcere” de pe partea necunoscută a baricadei în primii doi ani de război (1914-1916), cei locuind în teritoriile aparținând Imperiului Austro-Ungar, în speță Transilvania.

Așa cum subliniază profesorul Liviu Maior, în prefața sa adresată „*Către cititori*”, lucrurile trebuie îndreptate „pentru a fi corecți față de cei peste un milion de români înregimentați în armata austro-ungară sau în cea țaristă”, față de celelalte nații trăitoare în Ardeal, Bucovina, Basarabia, Serbia (p. 10).

Primii doi ani de război se traduc, în capitolul I, prin „*Aspecte demografice generale*”, ce relevă tot atâtea subiecte tabu atunci când le asociez cu Transilvania: emigrările și deportările din provincia noastră. La nivelul Europei, dislocările populației și exterminarea în masă a unor mari colectivități umane, fie ele întregi comunități etnice și naționale, au cunoscut un tragic debut odată cu Primul Război Mondial. Autorul vorbește despre „industrializarea războiului” la scară largă, ceea ce a generat conceptul de „război total”, purtat pe „frontul cald” și, în egală măsură, pe „frontul intern”.

La nivelul Ardealului, la o populație totală de 2,9 milioane locuitori în 1910 (p. 25), în intervalul 1 august 1914 – 1 noiembrie 1918 armata austro-ungară a mobilizat aproape 1 milion (926 500) de bărbați (p. 18), adică o treime din locuitorii provinciei. Din totalul celor mobilizați (p. 23-24), românii reprezentau 52,27% (adică 484 924 soldați), maghiarii 27,75% (257 110 oameni), germanii 9,44% (87 500), iar alte etnii 10,52% (96 666 evrei, ruteni, slovaci, armeni, romei ș.a.).

Dacă în anii antebelici numărul emigranților din Transilvania crescuse progresiv – de la 16 458 în 1912 la 26 536 în 1914 (p. 26), autoritățile explicau acest aflux teribil prin creșterea periculoasă a conștiinței naționale românești în rândurile celor ce emigrau preponderent către România (p. 30-31). Acest fenomen se sistază oficial din 1915, când se interzice eliberarea de noi pașapoarte (p. 26). Cu toate acestea continuă curentul emigrării clandestine pe potecile de munte ducând spre România, a număr greu de apreciat de tineri sustrăgându-se recrutării. S-a consemnat însă și atitudinea opusă, a entuziasmului la înrolare al primilor voluntari români, rechemăți în Ardeal de propriul lor sentiment al loialismului față de împărat, după spusele lui Sextil Pușcariu fiind vorba de „40 000 de bărbați, care veneau din România să se anune la trupă” (p. 28-29).

Legea LXIII din 1912 a guvernului de la Budapesta „Despre măsurile excepționale de urgență care să fie luate în caz de război” (p. 33-34) pregătea cadrul juridic pentru implementarea stării de război. Pe acest temei, după 26 iulie 1914 s-au introdus în sudul și estul Transilvaniei „măsuri de forță

[ce] intenționau să intimideze și să restrângă drepturile naționalităților”; mai apoi, „ele au fost aplicate pe toate câmpurile de luptă” (p. 34). Tribunalele cu jurați au fost limitate, în locul lor apărând curțile excepționale. Acestea au desfășurat o activitate febrilă în Transilvania.

Astfel, la frontiera bănățeano-transilvană cu Serbia și România, autoritățile ungare au dispus arestarea câtorva zeci de fruntași români și sârbi din Orșova, Mehadia ș.a. și trimiterea lor în arest preventiv la închisoarea din Szeged. Câteva mii de civili sârbi au fost internați în cetatea Aradului, câteva sute dintre aceștia murind din cauza aglomerării, lipsei alimentelor și medicamentelor. (p. 36-37).

După ce armata română a pătruns în Transilvania în noaptea de 14/27-15/28 august 1916, sudul provinciei a fost zguduit de confruntări militare până la finele lunii septembrie. Victime au existat nu numai în rândul militarilor, ci și datorită refugierii unui mare număr de unguri și sași, pe care autorul îl argumentează ca fiind mult sub 200 000 de oameni, cifre exagerate de istoriografia maghiară (p. 38).

Concomitent cu intrarea armatei române în Ardeal, câteva mii de români, mai ales intelectuali și formatori de opinie din zonele de graniță cu România, au fost ridicăți din casele lor și trimiși la Szolnok (p. 39). 400-500 de persoane au fost internate în lagărele de la Taplosülye și Ostffyajszyfajfa. Foarte mulți români, nume de seamă precum Valeriu Braniște, Ion Clopoțel, Gheorghe Dima, Ioan Lupaș, au fost deportați și internați în lagărele de la Cluj, Făgăraș, Ruszt, Sopron și 12-15 comune din jurul orașelului amintit la urmă, într-un număr variind între 2 000-3 000.

După retragerea armatei române, numai în septembrie 1916 Ministerul de Justiție din Ungaria a declanșat judecarea a 257 de procese împotriva intelectualilor, țăranilor și muncitorilor români acuzați de agitații naționaliste (p. 41).

Retragerea trupelor române a fost însoțită de circa 80 000 de refugiați români, dintre care 2 000 erau ofițeri de rezervă în armata austro-ungară, care au luat singuri calea exilului la sudul Carpaților, bunurile lor fiind confiscate de autorități. Mai mult decât atât, acestea ar fi arestat și internat în lagăre și închisori cel puțin 1 734 de români din comitatele Sibiu, Făgăraș, Brașov, Târnava Mare, Alba Inferioară, Treiscaune, conform lui Teodor V. Păcățian (p. 44). Deputatul bucovinean în parlamentul austriac, Isopescu-Grecul, vorbea de 6 000 de români ardeleni internați în lagăre și închisori, solicitând ajutorul Curții imperiale în favoarea lor. Alți autori contemporani, precum Alexandru Ghișa, consideră că numărul ardelenilor români deportați s-a ridicat la 10 000 de persoane (p. 45).

Acestor îngrozitoare realități li se adaugă recrutarea forțată a bărbaților de 42-60 de ani „pentru munci de război la fabricile de armament, minele de cărbuni, la muncile agricole pe marile domenii funciare” (așa-numiții „glotași”). Se apreciază că alți circa 10 000 de români ardeleni se aflau permanent în această situație în timpul Primului Război Mondial (p. 45-46).

Capitolul al II-lea tratează „*Mișcarea naturală a populației în anii 1914-1918*”, arătând evoluția nașterilor, deceselor și mariajelor în Transilvania în anii războiului. Concluziile desprinse de Ioan Bolovan se referă, în mod spectaculos, la dinamica negativă a populației, datorată în special diminuării drastice a natalității, și nu atât mortalității din vremea războiului. Declinul numeric al populației urbane nu a fost la fel de pregnant ca în mediul rural, întrucât la oraș se concentra industria de război, ce avea nevoie de brațe de muncă masculine, în vreme ce „principalul furnizor de carne de tun pentru linia frontului” a fost satul (p. 59).

Moartea, ca fenomen biologic și în același timp social, s-a caracterizat prin proximitate și omniprezență, generând durere, dar și resemnare. Această atitudine se desprinde din vorbele bătrânului citat de același O. Tăslăuanu: „Am trimis trei feciori împăratului și aș fi bun bucuros de mi s-ar întoarce măcar unul acasă” (p. 63).

Este evident și declinul mariajelor, care revin într-un trend ascendent abia în 1918, așa cum consideră autorul, o bună parte a lor încheindu-se rapid în ultimele două luni ale anului (p. 69). Decalajul dintre mediul urban și cel rural se menține și pe planul căsătoriilor, mai numeroase la oraș decât la țară, unde existau bărbați. Apar modificări ale grupurilor de vârstă. Dacă înainte de 1914 majoritatea femeilor se măritau la vârsta de 20-24 ani, urmând grupa fetelor de 17-19 ani, după război dobândește preponderență grupa femeilor de 30-49 ani, urmată de femeile de 25-29 de ani (p. 70-72).

Altă observație interesantă constată că înainte de mobilizarea tinerilor la război se contractau în general căsătorii *protogam* (între persoane necăsătorite anterior), iar în timpul anilor de război au sporit mult căsătoriile *palingam*, în care cel puțin unul dintre soți a mai fost căsătorit (p. 72).

Capitolul III, intitulat „*Familie și comportament matrimonial în Transilvania între 1914-1918*”, este cel mai consistent, având și cel mai puternic impact emoțional. Moralitatea în timpul războiului este analizată prin opoziția a două coordonate sensibile: fidelitatea conjugală versus promiscuitatea sexuală a soldaților angajați pe front sau răniți în spitale.

Alt subcapitol reflectă, în baza dialogului epistolar amintit la începutul acestei prezentări, problemele familiei și relațiile între generații (soți, generații ascendente și descendente). Memoria-listica, edită în mare parte, dar existentă și în manuscrise inedite, devine un izvor de primă mână în acest demers.

Ioan Bolovan se mai slujește de o sursă pe care o consideră, pe bună dreptate, „încă insuficient exploatată în istoriografia românească a Marelui Război. Este vorba despre dialogul epistolar dintre combatanții de pe frontul *cald* (soldații din tranșee) și combatanții de pe frontul *intern*, de acasă.” (p. 97) Aceste scrisori sunt aproape unitare în stilul lor oarecum șablonizat, așa cum arată autorul cărții, căci ele erau supuse Oficiului Cenzurii de Război (Kriegsüberwachungsamt). Ele atestă starea de spirit a soldaților, dar și a familiilor lăsate acasă, precum și sensibilitatea, orizontul mental și de așteptare al celor pentru care singura legătură posibilă și singura speranță o reprezenta tocmai această corespondență. Neașteptată este lărgirea cadrului de investigare, prin cuprinderea în analiză a unor categorii precum părinții și socrii, care scriu fiului ori ginerelui plecat la „bătaie”.

Ceea ce autorul numește „memoria copiilor” este adusă acum în prim plan și, credem, pentru prima oară în fața cititorilor români. O mică-mare „cruciadă a copiilor” s-a desfășurat în anii belici, exprimată prin foamete prelungită, lipsa utilităților și a tatălui, ba chiar prin implicarea copiilor și instrumentalizarea lor de către stat în vederea sprijinirii războiului, prin colecte, munci de câmp etc. (p. 105) Iată un citat laconic din memoriile lui David Prodan: „Mi-a rămas în amintire mai mult foametea, decât învățătura. În anii din urmă [ai războiului] aceasta devenise cumplită... Vacanțele erau obișnuit mai lungi, motivate de lipsă de combustibil, de alimente” (p. 106).

La nivelul familiei și al relațiilor de gen, războiul a provocat mari mutații. Concluziile capitolului III privesc natalitatea și nupțialitatea, în scădere dramatică, influențele nefaste ale războiului asupra căsătoriei și moralității de cuplu, „contaminarea” unor largi segmente de populație cu practici, atitudini și sentimente improprii culturii tradiționale, cauzate de mobilitatea sporită a populației.

Ioan Bolovan: „Războiul a accentuat în primii ani ai perioadei interbelice tendința spre disoluție, dar apoi a fortificat relațiile familiale, relevatoare în acest sens fiind mai ales oscilația ratei divorțurilor în primul deceniu interbelic” (p. 122). Și anume, prin bulversarea creată de război, divorțurile ajung la un maximum în 1921, scăzând apoi constant în următorul deceniu, ceea ce arată că societatea transilvană a revenit la modelul patriarhal și la „valorile masculinității”, neîndoelnic „refacerea vieții domestice însemnând înainte de toate restaurarea autorității absolute a bărbatului” (p. 123).

Capitolul IV, „*Biserică și societate: atitudini și acțiuni caritabile la românii din Transilvania în timpul războiului*”, abordează implicarea celor două biserici românești din Transilvania în susținerea familiilor ai căror bărbați erau pe front, prin colecte și ajutor financiar, prin stimularea muncii în folosul comunității, prin îndemnuri la eficientizarea lucrărilor agricole. De pildă, în martie 2015 Biserica Greco-Catolică a dat credincioșilor ei dezlegare de la porunca respectării duminicii și a sărbătorilor religioase, în sensul de a se suplini lipsa forțelor de muncă și a se continua lucrul câmpului și în zilele „interzise” muncii. În octombrie 2015 a urmat o circulară guvernamentală asemănătoare, preluată de ambele biserici (p. 129).

De altfel, mitropolitul ortodox Ion Meșianu s-a remarcat printr-o atitudine deosebit de activă și implicată în acțiunile caritabile, așa cum rezultă din exemplele oferite de Ioan Bolovan.

Înființarea și construirea orfelinatelor pentru copiii rămași fără părinți în vreme de război, tot o inițiativă a Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu, îmbrățișată și de Mitropolia Unită din Blaj, s-a putut concretiza abia după octombrie 1918 (p. 131, 133).

Autorul ne oferă, în finalul capitolului, o sumară analiză a sentimentului de pioșenie, realizată în baza unui mic studiu de caz referitor la participarea greco-catolicilor din Făgăraș la sfânta taină a spovedaniei în anul 1916. Contrar așteptărilor ca apelul la biserică să strângă rândurile practicanților în vremuri atât de tulburi, numărul femeilor, copiilor, bătrânilor care s-au spovedit și cuminecat în orașul Făgăraș în cursul aceluși an din toial războiului arată o practică restrânsă și o depărtare de normele bisericii (p. 134-136).

*

La fel cum, sub titlul modest, „*Cuvântul înainte*” al autorului surprinde istoriografia Marelui Război, așa, la finele cărții, Ioan Bolovan găsește cu cale ca, „*În loc de postfață*”, să ne înfățișeze o lecție de etică istorică și deontologie profesională. În fapt, recursul la istoriografie încheie rotund volumul de față.

Numai că, de data aceasta, este vorba despre o reacție la ultima carte a lui Lucian Boia, apărută la Editura Humanitas în 2014, sub titlul pompos și comercial: *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*.

Postfața lui Ioan Bolovan este un text polemic, pe care-l considerăm însă model de probitate și onestitate științifică, atât prin argumentele și probele administrate, cât și prin limbajul elegant, academic, de care autorul se folosește pentru a demonta artificiile eseistice, ornamentele nefundamentate istoric și întrebările retorice inutile, dacă nu rău-intenționate, ale istoriografului de la București.

Îndemnăm lectorii să parcurgă cu atenție volumul lui Lucian Boia, apoi textul lui Ioan Bolovan, și să judece singuri!

Lucian Boia a produs, se vede, încă un *best-seller*, cu scopul „pur comercial [...] de a frapa/șoca publicul iubitor de istorie”, cum ponderat se exprimă Ioan Bolovan (p. 150). Ne pare că nu sunt suficiente comerțul și popularitatea pentru a explica recidivele repetate ale fostului și foarte competentului profesor de istoriografie de la Universitatea din Capitală. Nu doar în cartea discutată aici de Ioan Bolovan, ci și în altele, precum celebra *De ce este România altfel?* (2012), abundă incompetențele istoricului Lucian Boia, cel puțin în ceea ce privește *istoria Transilvaniei*. Odată cu sporul cărților publicate de acest talentat om al condeiului, derapajele devin tot mai periculoase, talentul tot mai mefistofelic.

Cui prodest? Din păcate, cu voie sau fără voie, cu sau fără premeditare, Lucian Boia alimentează atitudini revanșarde și iredentiste, fiind citat în *mass-media* din România, Ungaria și din alte țări europene ca nostalgic al realităților ante-Trianon și ca port-drapel al trupei intelectualilor de elită ce detonează unitatea statală românească. Dacă cei 30 de arginți ai gloriei îi răsplătesc profesorului îndeajuns truda slujbei și fișa postului ca anti-istoric de serviciu, el va putea ocupa liniștit, pe durată nedeterminată, scaunul, încă vacant, de Lucifer al istoriografiei noastre.

Ela Cosma